

האלוף הראשון בצה"ל

אלוף דוד מרכוס והשפעתו על שני צבאות

סיפורו של אלוף דוד מרכוס, שתרום משמעותית לצה"ל בראשית דרכו והשפיע על בניין הכוח בתחומי הארגון, תורת הלחימה, עבודת המטה וההדרכה

שנה לאחר מכן פרש מן השירות הסדיר, ולאחר קבלת תואר ד"ר במשפטים החל בקריירה אזרחית, בעיקר במסגרת התייעה הכללית של ניויורק. מרכוס התקדם בסולם הדרגות והתפקידים, עד שמונה בתחילת שנת 1940 לנציב שירות בתי-הסוהר של ניויורק בתקופת כהונתו של פיורליו לה גוארדיה.

במחצית שנת 1940, חודשים ספורים לאחר שהחל בתפקידו כנציב שירות בתי-הסוהר, צבא ארצות-הברית החל בהכנות מעשיות למלחמת העולם השנייה, ומרכוס התגייס לצבא הסדיר של ארה"ב בדרגת רס"ן. הוא קודם במהירות לדרגת סא"ל, ועל אף שבמילואים היה שייך לחיל התותחנים החליט אגף כוחהארם בצבא לנצל את כישוריו המשפטיים ומינה אותו לפרקליט הצבאי של ריביווייט המשמרה-הלאומי ה-27 – למעשה של המשמר הלאומי של מדינת ניו-יורק. על אף שלא היה זה תפקיד פיקודי אלא של קצין מטה מקצועי, הכירו מפקדיו בכישוריו ואפשרו לו לפקד על גורד כוחות מיוחדים במהלך "תמרוני לואיזיאנה" – התמרונים רחבי היקף שבוצעו ביוזמת הרמטכ"ל להעלאת כושרו של הצבא.

לאחר ההתקפה היפנית על פרל-הארבור בדצמבר 1941, הועברה הריביווייט ה-27 להוואי. מרכוס מונה בפועל למושל הצבאי של איי הוואי (שהוכנסו תחת ממשל צבאי לאחר ההתקפה על פרל-הארבור), ובהמשך ניצל את הידע הצבאי שלו והקים במקום את יחידת הריינג'רס הראשונה בזירת האוקיאנוס השקט ואת בית-ספר ללוחמה זעירה, בו אימן כ-200 חיילים ללחימה בג'ונגלים נגד היפנים.

על אף חתירתו לשדה הקרב ובקשותיו הנשנות לקבל פיקוד קרבי, לא רצה הצבא לאכר את כישוריו המשפטיים של מרכוס, ובשנת 1943 הוא הועבר לוושינגטון כרמ"ח תכנון באגף תיאום הפעולות בשטחים של משרד ההגנה – אגף חדש שזוה עתה הוקם – וקיבל דרגת קולונל (מקבילה לדרגת אל"ם). בתפקיד זה שימש יועץ לממשל צבאי בוועידות קהיר, טהרן, יאלטה ופוטסדאם, והיה בעל משקל רב בהסכם הכניעה של איטליה, בכניעה ללא-תנאי של גרמניה ובתכנון הממשל בשטחים שנכבשו לאחר המלחמה.

כאשר פתחו בעלות-הברית במבצע הנחיתה בנורמנדי ביולי 1944, שכנע את מפקדיו לשלוח אותו לאנגליה במגמה לתכנן את הממשל

במעלה הדרך לירושלים, על גבעה נישאה בתוך היישוב קרית יערים, מתנשאת אנדרטה בצורת אובליסק לגובה של כ-15 מטרים הצופה על הכביש לירושלים. זו המצבה להנצחתו של האלוף הראשון בצה"ל, דוד מרכוס, מפקד חזית ירושלים במלחמת העצמאות.

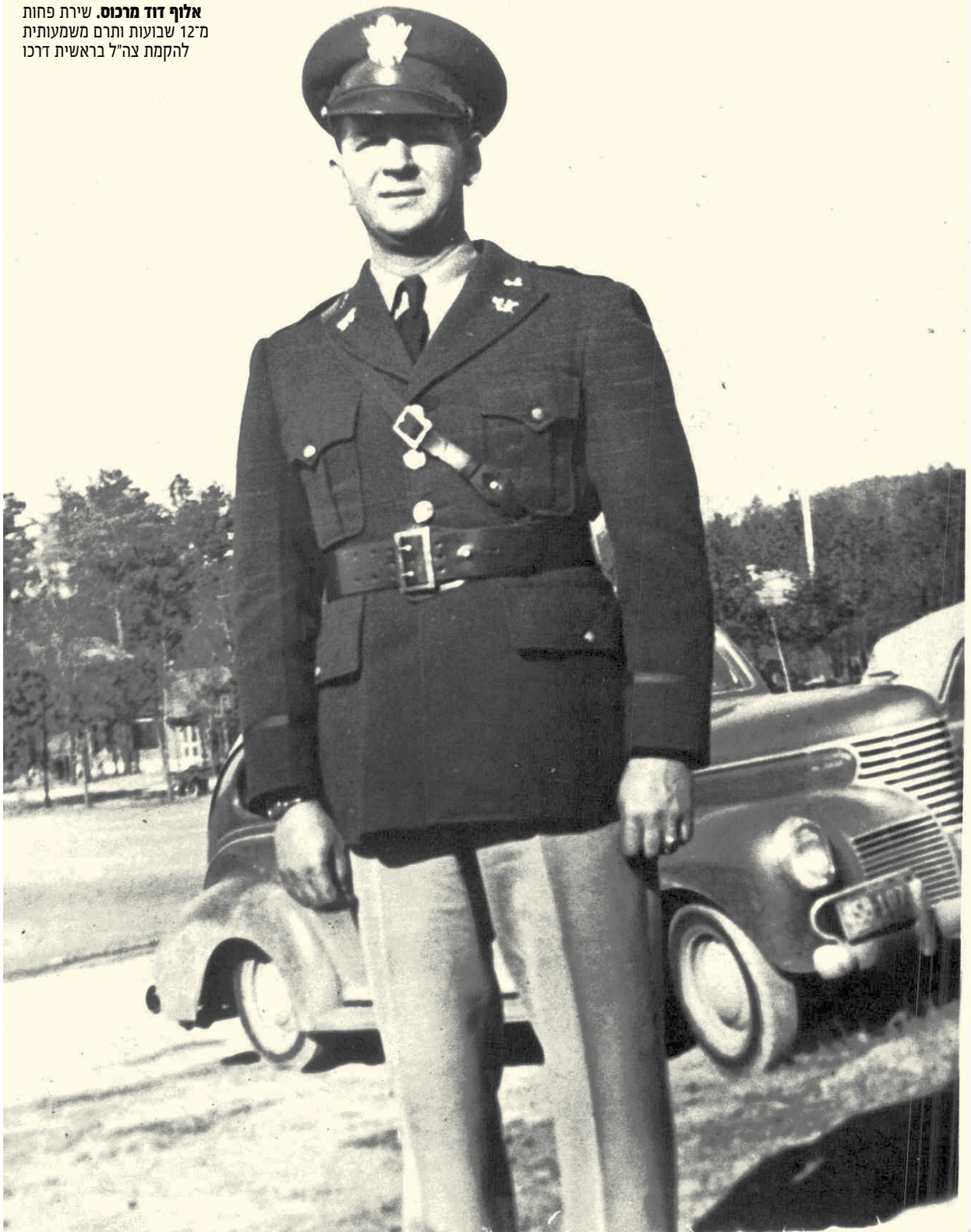
בבית הקברות של האקרמיה לקצינים של צבא ארצות-הברית בווסט-פוינט, בקרבת בית התפילה, מצוי קברו של קולונל דוד מרכוס. הן בצבא ארצות-הברית והן בצה"ל, נחשב מרכוס לאישיות יוצאת דופן וחריגה באיכויותיה. זהו הקצין הבכיר היחידי שהשפיע על שני צבאות במלחמותיהם המעצבות ביותר: על צבא ארצות-הברית במלחמת העולם השנייה, ועל צה"ל במלחמת העצמאות. הקצין היחידי בתולדות צבא ארצות-הברית שנפל תוך שהוא נלחם תחת דגל זה, וקבור בבית עלמין צבאי אמריקני. כמו כן הוא נמנה על שלושת האלופים היחידים בצה"ל שנהרגו בעת מילוי תפקידם במלחמה (נוסף על אלברט מנדלר ויקותיאל אדם), והיחידי שקבור מחוץ לגבולות מדינת ישראל.

לשירות בצה"ל הגיע במקרה, ובסך הכל, במצטבר שירת בו פחות מ-12 שבועות. עם זאת הוא הותיר רושם כל יימחה, ותרום משמעותית להקמת צה"ל בראשית דרכו.

מרכוס בצבא ארצות-הברית

דוד מרכוס הוא יליד ארצות-הברית, בן להורים שהיגרו לארצות-הברית מיאשי שבכרומניה. בוגר המכללה לקצינים בווסט-פוינט, מחזור 1924. לאחר קבלת דרגות הקצונה הוצב לשירות ב"אי המושל", והחל ללמוד משפטים בלימודי ערב עד שהוסמך כעו"ד בשנת 1928.

אלוף דוד מרכוס, שירת פחות
מ־12 שבועות ותרם משמעותית
להקמת צה"ל בראשית דרכו

ה"הגנה". הוא נערך בעיצומם של קרבות מלחמת העצמאות, בתחילת שנת 1948 (ולפיכך קוצר מלכתחילה במשכו לעומת קודמיו ואף נקרא "קורס מקוצר"). לראשונה פיקד עליו קצין, יוצא הצבא הבריטי – חיים לסקוב.²

קורס זה היה גולת הכותרת של מפעלי ההדרכה בתקופת מעבר זו מן ההגנה לצה"ל. מספר חניכיו עלה בהרבה על כל קורס מ"מים אחר בהגנה. 260 חניכי הקורס התקבצו מכל חטיבות החי"ש החדשות ומיחידות הפלמ"ח.

לסקוב ייעד לקורס שלוש מטרות:

- לבנות את טיפוס המנהיג הצבאי – הקצין.
- ללמד את החניכים לפקד, לאמן ולהוביל מחלקת חיל רגלים עצמאית וכחלק מפלוגה, בלחימה כנגד אויב לא-סדיר, סדיר-למחצה וסדיר.
- לטפח ולשמור על משמעת, סדר, רוח קרבית ורוח יחידה בקרב אנשי מחלקתו.

עקרונות היסוד בשיטות העברתו של הקורס היו, בין השאר, חינוכו של הצוער על יסוד מגע-פעול וממנו מעבר לפעולות יזומות; השגת טכניקה קרבית ושיטת הדרכה אחידה. ואולם חידושו העיקרי של הקורס היה בתורת ההסתערות, כפי שהתפתחה במלחמת העולם השנייה תוך שילוב התנועה והאש,³ בעוד הקורסים שלפניו לימדו עדיין את תפיסת

בשטחים שייכבשו בקרוב. שם ניצל את היכרותו עם מפקד הדיביזיה המוטסת ה-101, מקסוול טיילור (ששירת מחזור לפניו בווסט-פוינט) והצטרף לאחת היחידות בפלישה. לאחר הנחיתה פעל בארגון ממשל צבאי, בתחילה באזור קאראנטן שבחצי האי שרבור, ואחר כך בכל אזורי הנחיתה. כל זאת לא פעם תחת אש אויב, ותוך סיכון עצמי לא מבוטל. כשפגש אותו טיילור בשטח, שיבח את מעשיו. אולם מפקדו של מרכוס, הגנרל ג'ון היילדרינג, לאחר שנוכח בפעילותו המבצעית של "איש הממשל" שלו, פנה לראש המטה של דווייט אייזנהאואר, הגנרל וולטר בדליסמית, וזה שלח אותו מיידית חזרה לארצות-הברית.

לאחר כניעת גרמניה מונה מרכוס למזכיר הכללי של מפקדת כוחות הכיבוש האמריקאים בגרמניה, וב-1946 הוחזר לארצות-הברית ועמד בראש מחלקת פשעי המלחמה בפרקליטות הצבאית הראשית. זאת תוך הכנת מערכת המשפטים של פושעי המלחמה הגרמנים, ומשפטי פושעי המלחמה היפנים שבחלק מהם אף נכח.

על אף שהוצעה לו כמה פעמים דרגת בריגדיר-גנרל, וכן הוצע לו בדרגתו האחרונה להיות סגן הנספח הצבאי במוסקבה – סירב להצעה, השתחרר משירותו הצבאי וחזר לעסוק במשפטים כאזרח.¹

קולונל סטון מגיע לארץ ישראל

בראשית מלחמת העצמאות נשלח שליח ה"הגנה" שלמה שמיר על-ידי דוד בן-גוריון לארצות-הברית, כדי למצוא גנרל אמריקני שיבוא לארץ ויעזור בעיצוב הפיקוד העליון של הצבא המתהווה. עם הגעתו פנה למרכוס, לאחר שהצביעו עליו כאדם שיכול לסייע בנושא מציאת אישיות כזאת. שמיר לא הכיר את עברו של מרכוס, ולכן לא חשב שמרכוס הוא האדם שמדינת ישראל מחפשת. הוא התייחס אליו כאל עוד אל"ם שפרש מצבא ארצות-הברית בסיום המלחמה (כמו אלפים מעמיתיו) שאולי יאות לסייע, בהיותו יהודי ששמורה לו פינה חמה בלב לעמו ומורשתו. ואכן מרכוס הסכים.

מרכוס מייד טלפן לגנרל הולנד סמית לבקשת סיוע, אחד ממפקדי המארינס הנערצים במלחמת העולם השנייה, וזה הביע את הסכמתו. שמיר ומרכוס טסו אליו לפגישה בקליפורניה, אך כאשר בדק סמית את מעמדו התברר לו כי אם ייסע לארץ ישראל הוא עלול לאבד את גמלתו – עובדה שסתמה את הגולל על העסקתו. משלא נמצא גנרל אחר (מחשש לאבדן הגמלה) הסכים מרכוס לבוא בעצמו. כאשר בדק בקרב ידידיו באגף כוח-אדם במטכ"ל, ענו לו כי הוא יכול לנסוע, אך לא להתבלט יותר מדי. כך, כברירת מחדל, הגיע בפעם הראשונה לארץ, עוד לפני קום המדינה, בראשית פברואר 1948 תחת שמו המחתרתי מיכאל (מיקי) סטון. מרכוס-סטון שהה בישראל חודשיים, ובתחילת אפריל שב לארצות-הברית.

הנחת היסודות לספרות ההדרכה של צה"ל

בתקופת שהותו הראשונה בארץ סייר מרכוס באזורי הארץ השונים לבקשת בן-גוריון, וביקר ביחידות "הגנה" ופלמ"ח, בנוסף לשיחות ממושכות עם בעלי תפקידים מרכזיים כמו ישראל גלילי, יגאל ידין ורבים אחרים. בין השאר ביקר בקורס מפקדי המחלקות של ה"הגנה" והקדיש לכך זמן ניכר, כמו גם לשיחות ממושכות עם מפקד הקורס. קורס מפקדי המחלקות שנפתח ב-22 בפברואר 1948 נמשך כחודשיים, עד ה-15 באפריל 1948. הקורס נערך במחנה אליהו (מחנה דורה – שזה לא כבר נעזב על-ידי הבריטים) ליד נתניה, ושטחי האימונים שלו היו בודי פאליק (נחל פולג). זה היה הקורס האחרון תחת פיקוד

עם הקמת קורס המג"דים, התברר שכתביו של מרכוס היו בבחינת אוצר יקר מפז, והפכו למערכי השיעור הבסיסיים עבור הקורסים לקצונה הבכירה של צה"ל

העמדות והתנועה שהייתה אופיינית למלחמת העולם הראשונה – נלחמים מעמדות ויורים ואחר כך קמים ומתחילים לנוע.

מרבית הנושאים היו אפוא חדשים לגמרי לחניכים, ואף לחלק מהמדריכים. מבחינת חומר תורתי כתוב הם נשענו על מערכי שיעור שהעביר, בשעתו, "הידיד" אורד וינגייט לאנשי פלגות הלילה בתקופת המרד הערבי, ועל חומר שהוכרז על-ידי מתנדבי היישוב לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה.

קורס המ"מים תרם תרומה איכותית לכל חניך אישית ולצה"ל העתיד לקום בכללו. זאת על-ידי הקניית יסודות תורתיים, טקטיים וארגוניים. היה זה נדבך קריטי בהכשרת הקצין הזוטור ובמועד שאין מתאים ממנו – כחודש לפני פלישת צבאות ערב. יסודות אלה שימשו

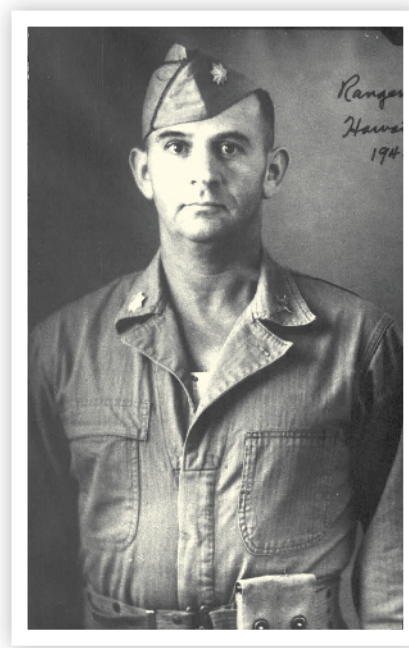
בהמשך המלחמה, והחניכים אף פעלו נמרצות להפיצם הלאה.⁴

ב-2 למרץ 1948 הגיש מרכוס לבן-גוריון דוח ראשוני לאחר כחודש של סקר כוחות ה"הגנה" שביצע, לפי בקשתו. בפגישה זו הוא המליץ להקים מיידית בית-ספר למג"דים, שבמסגרתו קורס שיארך 4 שבועות.

כבר במחזור הראשון ייעד מרכוס 18 מפקדים להכשרה, מכיוון שלא היו בתקופה ההיא מג"דים ככוח העברי שהוכשרו לתפקידים.⁵

לפיקוד על הקורס והעברתו הוא המליץ על עצמו כמפקד בית

תעודת זהות של זוד מרכוס כעולה. הגיע בפעם הראשונה לארץ עוד לפני קום המדינה, בראשית פברואר 1948, תחת שמו המחתרתי מיכאל (מיקי) סטון

מרכוס בתפקיד מפקד יחידת הריינג'וס. תקים את יחידת הריינג'וס הראשונה בזירת האוקיאנוס השקט ואת בית הספר ללוחמה זעירה

בוקסה) ושלא לדורד בן-גוריון ולישראל גלילי בלבד. בתזכיר זה שרטט את גישתו לגבי הדרוש להקמת צה"ל ורמותו של הצבא העתידי.

הכרזת העצמאות ופלישת צבאות ערב - מבניין הכוח להפעלת הכוח

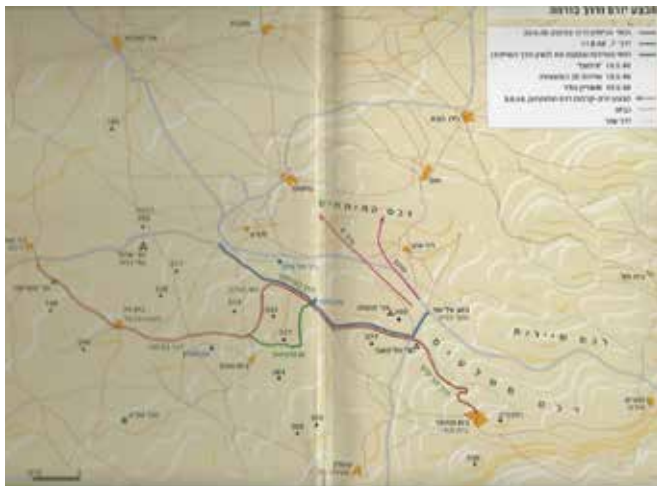
מרכוס, שגם כששהה בארצות-הברית המשיך לקיים פגישות תכופות עם נציגי הסוכנות וה"הגנה" שם, ידע שבי-14 למאי 1948 עומד בן גוריון להכריז על עצמאות המדינה. כך, ב-15 לחודש עם פלישת צבאות ערב חזר כבר מרכוס לארץ, כפי שהבטיח לבן-גוריון טרם יציאתו. עם הגעתו של מרכוס לארץ היה לקצין היחיד שהוכשר והתנסה בעבודת מטה ופיקוד ברמות העליונות ביותר של ניהול המלחמה. למעשה, היה הקצין היחיד בארץ בעל ניסיון קרבי של פיקוד מעל רמת הגדוד. עם פלישת צבאות ערב נראה היה כי הבעיה העיקרית הייתה המצור שהוטל על ירושלים על-ידי הלגיון הירדני, ולכן הבקשה הראשונה של בן-גוריון ממרכוס הייתה להגיש הצעה לכיבוש הדרך לירושלים והכפרים סביבה. הוא כבר הכיר את האזור מסיוריו הקודמים, אולם לקראת כתיבת ההצעה יצא כדרכו לשטח להיפגש עם מח"ט "הראל", יצחק רבין, שהיה ערוך בקטע הציר המזרחי, ולביקור בחטיבת "גבעתי" שחלשה על הקטע המערבי. תוך מספר שעות הגיש מסמך כתוב בנושא "עוצמת הכוחות הדרושה להעברה בטוחה של שיירות לירושלים", ובו הפתרונות הבאים:

- א. דרושים שני גדודים שימוקמו בשטחים השולטים משני עברי המיצר ההררי משער הגיא מזרחה, על-מנת למנוע החזקת השטח בידי האויב.
- ב. לאויב יש ארטילריה הכוללת 4 תותחי 75 מ"מ, ועל כן יש להשיג תותח-ישרדה בעלי טווח דומה (65 מ"מ) לצורכי אש נ"ס (נגד סוללות) בלבד. הסיכוי להשיג פגיעה ישירה בתותחי האויב נמוכים, ולכן אין צורך בתותחים כבדים יותר.

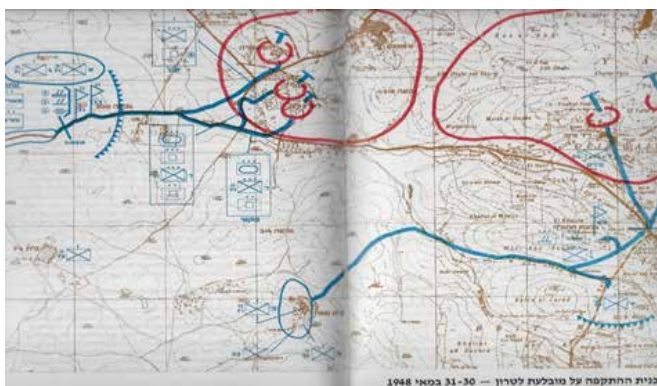
הספר, ועל המדריכים שלמה שמיר, אפרים בן-ארצי, חיים הרצוג ושלוש עשרה. כולם קצינים יוצאי הצבא הבריטי. בן-גוריון אישר את המלצותיו, ומרכוס התיישב לכתוב את מערכי השיעור לקורס תוך כתיבת פרקי יסוד בתורת הלחימה ופרקי עבודת המטה הדרושים. ה"הגנה" לא הצליחה להבריא את החומר התורתי שהכין מרכוס בארצות-הברית למשלוח ארצה, והוא נאלץ לכתוב את מרבית החומר בהסתמך על עשרות השנים של ניסיונו הצבאי ועל זיכרונו. את החומר ערך לפי מה שתאם לדעתו את הדרישות המיוחדות של הצבא הישראלי המתהווה. נושאים שאינם מתאימים הוצאו, ואלה שהייתה להם חשיבות מיוחדת לארץ ישראל, כגון לחימת לילה ושיטות של קרב-מגע - הורחבו. מטרתו של מרכוס הייתה להכין חומר תורתי, שיילמד בבית הספר למג"דים שעמד לקום.

החיבור כולו נועד למפקדים מדרג הפלוגה ומעלה. נושאו של הספר הראשון היה עבודת מטה: ארגון מטה, נוהל-קרב, כתיבת פקודות, עבודת מטה בשגרה, מנגנון קציני קישור וטכניקה מנהלית. הוא נפתח במילות האזהרה: "המפקד עצמו הוא האחראי לכל מה שתעשה יחידתו, או לא תעשה. אסור לו להאשים את קציני מטה או את מפקדי המשנה". הספר השני הוקדש לתורת הקרב, או כפי שמרכוס קרא לו: לשימוש טקטי בפלוגת חי"ר ובגדוד חי"ר. פרקיו עסקו בהתקפת חי"ר, בהתקפת לילה ובהגנה. "מפקד הגדוד", כתב מרכוס, "חייב להיות תוקפני ובעל כושר לפעולה מיידית ולהחלטיות. כישורים אלו נוטעים בקרב פיקודיו תחושה של ביטחון במפקדם, בהתנהגותו האישית האמיצה והנמרצת ומגבשות אווירה נאותה בקרב אנשי המטה כולם".

מרכוס כתב כ-900 עמודים ולאחר מכן תימצת אותם לכ-450. עם תרגומו לעברית הם כללו 280 עמודים. אולם בית-הספר למג"דים לא נפתח, בשל המלחמה שמנעה הוצאת מפקדים מהיחידות לקורס המתוכנן. לפני נסיעתו חזרה לארצות-הברית, סיכם מרכוס את התרשמויותיו מהסיוורים ומהפגישות בארץ בתזכיר אותו כתב ב-25 במרס 1948 (ראה

מפת מבצע "יוזם" ודרך בורמה. החל מחודש יוני 1948 פעלה חזית ירושלים בשני מאמצים במקביל: סלילת "דרך בורמה" לטובת שבירת המצור על ירושלים, ומבצע "יוזם", במהלכו קרם מטה חזית ירושלים עור וגידים

מפת מבצע "בן-נון ב'". ההתקפה בוצעה ב־31 במאי, אך החטיבה לא הצליחה במהלכה לכבוש את לטרון.¹⁶

ב־31 במאי, אך החטיבה לא הצליחה במהלכה לכבוש את לטרון. לאחר כישלון המבצע היה המצב בחזית ירושלים עגום למדי: הכביש הראשי לירושלים נותר חסום, וחטיבה 7 ספגה אבידות כבדות ביותר עד שהערכה הייתה כי שוב אינה כשירה למבצעים יומיים. גבר החשש כי הלגיון, מעודד מהצלחותיו האחרונות, יחרוג ממובלעת לטרון וייוזם מבצעים לכיבוש הפרוודור שמדרום לטרון, או אף יתקוף מערבה בכיוון לוד ורמלה בשפלה המרכזית.

לאור המצב ובלחצו של מרכוס, שהיה בטוח שהפלמ"ח יצליח לכבוש את לטרון בקלות יחסית, החליט המטכ"ל לתגבר את כוחות חזית ירושלים. ב־30 במאי ניתנה הוראה לחטיבת "יפתח" של הפלמ"ח שפעלה בגליל לעבור לגזרת לטרון ולהחליף את חטיבה 7, שם נראה שהחזית התייצבה יחסית. החל מחודש יוני פעלה חזית ירושלים בשני מאמצים במקביל: סלילת "דרך בורמה" לטובת שבירת המצור על ירושלים, ומבצע "יוזם", במהלכו קרם מטה חזית ירושלים עור וגידים.

נפילתו של אלוף מרכוס

בחודש יוני 1948 התמקמה מפקדת הגדוד החמישי של חטיבת "הראל" והמפקדה הראשית של חזית ירושלים בחצר מנזר הנשים

- ג. יש לצייד את הלוחמים בנשק כבד. מומלץ שכל גדוד יקבל 4 מרגמות ו־4 מטולי נ"ט PIAT.
  - ד. על־מנת לוודא שהכביש ראוי לנסיעה, יש לבדוק שלא נהרס, מוכשל או מוקש עליידי האויב. לשם כך יש צורך במחלקת הנדסה על 4 משוריניים.
  - ה. השיטה המומלצת ליצירת שליטה מתמשכת בפתחת הצייר ולאורכו מחייבת החזקת פלוגת־מחץ ניידת על־גבי רכב, שתלווה כל שיירה. אם תותקף השיירה – תפרוק מחלקה אחת ותבצע התקפת נגד לעבר האויב. השיירות ינועו בלילה ובאמצעות כלי רכב מהירים בלבד. פלוגת־מחץ נוספת תשמש כעתודה לכוחות הערוכים לאורך הצייר.
- המסמך של מרכוס הועבר בו בלילה לבן־גוריון. הצעתו התקבלה מיידית על־ידי הפיקוד העליון וניתנו הנחיות ליישמה בשטח.

חזית ירושלים

כישלונה של חטיבה 7 בלטרון במבצע "בן־נון א'" ומצבה העגום של חטיבת "הראל" היו מהנימוקים המכריעים של בן־גוריון למנות את מרכוס למפקד חזית ירושלים. בכך היה מרכוס לראשון בקציני צה"ל שמונה לתפקיד מפקד חזית, ולצורך אישוש סמכותו הוענקה לו דרגת האלוף (האחרים קיבלו זאת רק כשלושה חודשים מאוחר יותר). הדרגה נהגתה על־ידי בן־גוריון מעיונו בתנ"ך, בה משמעות המילה היא ראש שבט או מפקד עליון.⁸

מפקדת חזית ירושלים בפיקודו זכתה למטה רק ב־5 ליוני, עם הקמת המסגרת למבצע "יוזם". ואולם, מרכוס כבר פיקח על המבצעים בלטרון שבוע קודם לכן והתלווה לנוהל הקרב של מח"ט 7 בחולדה ולתכנון מבצע "בן־נון ב'" – הניסיון השני לכבוש את לטרון ולפתוח את הדרך לירושלים. בשלב זה עדיין לא הרכיב לעצמו מרכוס מפקדה או מטה, והסתפק בנוכחותו האישית. הוא נע ממקום למקום בג'יפ יחד עם עוזרו ושלישו האישי, אלכסנדר ברוידא. על אף שנוכח בכל שלבי נוהל הקרב של חטיבה 7 לקראת המבצע, כולל בקבוצת הפקודות החטיבתית, הוא שמע, האזין ולמד, אך לא התערב בתהליך.

כתביו של מרכוס הפכו למערכי השיעור הבסיסיים עבור הקורסים לקצונה הבכירה של צה"ל ב־15 השנים הראשונות לקיומו

מבצע "בן־נון ב'" היה התקפת לפיתה על לטרון (בניגוד ל"בן־נון א'" שהיה קרב היתקלות). במהלכו גדוד 52 של גבעתי (ת"פ חטיבה 7) בפיקוד יעקב פרולוב תקף ממזרח, והגדוד המשוריין 73, בפיקוד חיים לסקוב, היווה מאמץ עיקרי ממערב. מרכוס התמקם יחד עם חפ"ק גדוד 73 על גבעה 200, כ־1,400 מטרים ממערב למשטרת לטרון (בסמוך לקיבוץ נחשון של היום). בעת ההיא מח"טים ומג"דים ניהלו את הקרב ממפקדות נייחות מרוחקות משדה הקרב, ולכן מיקום זה היה (ממרחק כה קרוב לקרב) יוצא דופן ביותר. ההתקפה בוצעה

צמר לבנה וירד לחורשה הסמוכה. בדרכו חזרה, שמע השומר אליעזר לינסקי, חניך קורס המ"כים שהיה בתורנות, דרדרר אבנים. כשיצא לברוק את פשר הרעש ראה דמות עטופה בלבן. הוא קרא לה לעצור אולם הדמות המשיכה בריצה לכיוון המנזר, הוא ירה באוויר ואז שמע הברות מקוטעות במבטא אנגלי. השומר טעה לקבוע שזהו ערבי המתחפש לאנגלי ומתקרב למחנה במטרת חבלה – וירה בו.¹¹ מרכוס נפגע משלושה כדורי תמ"ק "סטן". שניים פגעו בזרועו וגרמו לשריטות שטחיות והכדור השלישי, הקטלני, פגע בחזה, עבר בריאות ובלב וגרם למותו המיידי. דוד מרכוס היה בן 47 במותו. גופתו הועברה למוזיאון בצלאל, כוסתה ברגל הלאום, למראשותיה הודלקו נרות ומשמר כבוד של חיילי חטיבות "עציוני" ו"הראל" ניצב לידה. בערב הועברה הגופה בתוך ארון עץ לתל אביב.¹² בשלהי חודש יוני 1948 הועבר ארונו של דוד מרכוס לארצות-הברית במטוס של חברת KLM, בליווי משמר כבוד של שני קציני צה"ל בכירים: משה דיין ויוסף המבורגר (הראל).¹³ עוד לפני הגעת ארונו של דוד מרכוס לארצות-הברית, ב-14 לינוי 1948, שלושה ימים לאחר נפילתו, נערך מושב מיוחד של בית המשפט העליון של מדינת ניו יורק לזכרו. ההלוויה נערכה ב-1 ביולי 1948 כטקס צבאי לכל דבר, בבית הקברות של האקדמיה לקצינים בה התחנך.

תרומתה של חזית ירושלים

ביום שישי 11 ביוני, בשעה 11:30, עם עליית השיירה הראשונה בדרך שנפרצה ושעה וחצי לאחר שהוכרזה ההפוגה, נתייצבו הקווים וכל צד נותר בעמדותיו. חיילי הלגיון המשיכו לחסום את הכביש הראשי לירושלים ולכאורה מילאו בכך את המשימה שהוטלה עליהם. ואולם "דרך בורמה" החלה שוקקת חיים. עשרות ואחר כך מאות טונות הועברו בה מדי יום. המצור על ירושלים נפרץ. כמה ימים לאחר מותו של מרכוס, במהלך ההפוגה הראשונה, בוטלה חזית ירושלים ונקבעה מחדש חלוקת המרחב לגזרות עצמאיות. מירושלים עד למוצאי-עילית – גזרת "עציוני"; ממוצאי-עילית עד חולדה – גזרת "יורם"; והשטחים ממערב לחולדה – גזרת "גבעתי".¹⁴

אלוף דוד מרכוס - מורשתו המבצעית

לאחר הקמת המדינה, כאשר עמד צה"ל הצעיר נגד פלישת צבאות ערב, הוכרה ירושלים כזירה המרכזית ועלה הצורך לרכוז כוחות בזירה זו. לראשונה הוקמה מפקדה על-חטיבתית, שניתן לזהות בה סממנים התחלתיים של מפקדת דיביזייה. הייתה זו חזית ירושלים בפיקודו של מרכוס.

אין להמעיט בחשיבותה של החלטה זו. לראשונה הוכר הצורך בהקמת מפקדה גבוהה לפיקוד על כל כוחות צה"ל בגזרה נתונה, להשגת יעד אופרטיבי ברור. על אף התקופה הקצרה בה פיקד על חזית זאת, ניכרה השפעתו לאורך זמן. בתקופה קצרה הספיקה החזית בפיקודו לשבור את המצור על ירושלים, ולרתק מחצית מהלגיון הירדני בלטרון תוך מתן חופש פעולה נוסף ללחימה בעיר.

חזית הוכרה כמסגרת הגבוהה ביותר של הפעלת כוחות יבשה במלחמה. חזית זו ליכדה למטרה משותפת חטיבות בעלות מאפיינים שונים מחילות ואמצעים מגוונים: חטיבת החי"ש "עציוני" שעדיין נשאה גם באחריות מרחבית והקרינה את מורשת ה"הגנה"; החטיבה המשוריינת 7 שהתארגנה על בסיס יוצאי הצבא הבריטי וחטיבות הפלמ"ח "הראל", ומאוחר יותר "פתח", שמאחוריהן מורשת של

האנדרטה לזכר דוד מרכוס. הקצין היחידי בתולדות צבא ארצות-הברית שנפל תוך שהוא נלחם תחת דגל זר, וקבור בבית עלמין צבאי אמריקני

של מסדר הנזירות הצרפתי "יוסף הקדוש של ההתגלות". המנזר שכן בקצהו הצפון-מערבי של אבו גוש.⁹

ב-9 ביוני עלו מרכוס וברודיא לירושלים לבחון את המצב בעיר לאחר פריצת דרך בורמה שהחלה לפעול, וערב ההפוגה הראשונה שאמורה הייתה להיכנס לתוקף.

במשך יומיים סיירו השניים במרחב, ובערבים נהגו לחזור למנוחה במחנה באבו גוש ולשוחח עם המפקדים, עם קציני המטה ועם החיילים. עקב ההישג של תחילת התעבורה בדרך בורמה ושל מבצע "יורם", ציפה מרכוס להתקפת נגד של האויב ולכן הנחה את כל כוחות החזית להגברת ערנות ולהעלאת רמת הכוננות. בליל 10 ביוני בחצות הם חזרו מירושלים לאבו גוש, נפגשו שם עם סגנו של מרכוס יגאל אלון ולאחר שיחה של כשעה שכבו לישון. מרכוס ישן בקומה העליונה של בית המגורים במנזר, בחדר עם מח"ט "יפתח", מולה כהן, ועם אנשים נוספים. בשני בנייני המנזר לא היו תנאים סניטריים ובתי השימוש והמקלחות נסגרו לשימוש. החיילים והקצינים השתמשו בבתי שימוש שנחפרו במגרש שבחצר המנזר או בחורשה הסמוכה. המים לשתייה ולרחצה נשאבו משני בורות אגירה שנחפרו במרכז המגרש.¹⁰

בשעה 3:30 לערך נדרש מרכוס להתפנות ככל הנראה, התעטף בשמיכת

תזכיר מרכוס - 25 במארס 1948

מטרת התזכיר - ניסוח המלצות, לאור התפתחות הנסיבות המצביעות בבירור על הצורך בהקמת כוח יהודי מאורגן בארץ ישראל

כאן זה יהיה תהליך ממושך מהרגיל כיוון שכני עמנו אינם "מיליטריסטים", הם נעדרים רוח של צבאיות ואינם ניהנים, במקור, ברוח לחימה. הכנתה של "מכונת מלחמה" דורשת (במקביל) להבטיח את הישרדותה של הדמוקרטיה. אין חולק על כך שצבא אינו דמוקרטיה; אולם ניתן לנהלו על פי עקרונות דמוקרטיים. הדרישה לוותר על הרצון העצמי ולכפוף עצמך לרצונם של אחרים אינו קל. משמעת צבאית

ההופכת אדם לכשיר ובעל יכולת לחימה אינו מושג באמצעות שיטות נוקשות, של רודנות קשוחה. ההויה הצבאית לא סובלת קשיחות רודנית. משמעת צבאית מפתחת כבוד לזולת והתחשבות באחרים. הניסיון האנושי מלמד כי נחיתות כמותית איננה מחייבת צבא לגישה הגנתית. על עליונות מספרית של האויב ניתן לגבור באמצעות מנהיגות, ניידות, רוח לחימה - ונחישות רבה להשמדת האויב. הסיבה היחידה לקיומו של צבא היא להרוג את האויב ולהשמירו. השיעור הראשון והחשוב ביותר שעל החייל ללמוד הינו משמעת וציות. הדרך המוצעת על ידי מובילה למסקנה כי בעיתוי שיוגדר על-

ידי הרשויות האזרחיות יוקם צבא אשר יוכל לבצע כל החלטה מדינית שתדרש (כפיפות הצבא לדרג המדיני). מומלץ שהרשויות המוסמכות הגבוהות ביותר יעסקו בנושאים כמו: משפט צבאי, משמעת צבאית, קביעת דרגות וסמלים [...]. ללא קשר מה יהיו הקביעות הסופיות, בנושאים אלו יש להוציא הנחיות על-ידי הדרג הגבוה ביותר - עכשיו. יש אנשים בארצות-הברית שניתן לפנות אליהם שיגיעו לכאן. (כאן הוא מפרט רשימה של שמות קצינים יהודיים בצבא ארצות-הברית ששרתו במלחמת העולם השנייה במפקדות גבוהות בתחומי המבצעים, הלוגיסטיקה, הנשק, ההנדסה, הקשר וכו').

בכבוד רב

ממוען ל:

דוד בן-גוריון

ישראל גלילי

בלבר.

אני זמין לפי הלוח"ש שלכם, לדון בכל אחת מהנקודות הרחופות והקריטיות המועלות כאן או על כולן יחד.

1. זהו חוסר מול שהרמטכ"ל (יעקב דורי) חולה. סמכותו ויושרו הן תכונות בסיסיות לכל רמטכ"ל מוצלח. נראה שהוא לא יהיה זמין בעתיד הקרוב. איני צריך להדגיש את הצורך ב"בוס" סמכותי שישא באחריות לתיאום המבצעים השונים והנעת כל ההחלטות הנדרשים לבניין הכוח הצבאי.

מכאן מומלץ למנות מיידית ממלא מקום לרמטכ"ל שיהיה משוחרר מכל משימה או תפקיד אחרים (שאינם תיאום המבצעים או בניין הכוח).

2. הסעיף שלהלן נועד להשגת שתי מטרות:

א. הפרדה בין תפקידי משרד הביטחון למטכ"ל. משרד הביטחון יהיה אחראי על נושאים כמו גיוס, רכש, ייעוץ בנושאים מדיניים ואזרחיים, קישור עם גופים חוקתיים וממסדיים ועיצוב מדיניות ותכנון ביטחוני ברמה הגבוהה ביותר. ואילו המטכ"ל ישא בתפקידי פיקוד על כלל הכוחות המזויינים.

ב. הקמת מפקדת חילות שדה שתאויש בקצינים ראויים, ותוכל

במקרה הצורך (במקרי אסון) אף להוות מפקדה חליפית לפיקוד העליון (המטכ"ל ושר הביטחון).

המצב כרגע בארץ מתאפיין בהיעדר ביטחון. היעדר צעדים נחוצים ואמצעים לאבטחת מתקנים חיוניים ולאישיות מפתח, העולל להיגמר בקטסטרופה. הפיקוד העליון, כיום, הינו פגיע ביותר ומהווה מטרה יום-יומית לפעילות אויב. קציני מטה בתפקידי מפתח אינם זזים ממכתבותיהם ולכן אינם מודעים לבעיות בשטח של מפקרי השדה, אשר זקוקים לא רק לסיוע אלא גם להנחיה ופיקוח. לא ניתן לנהל צבא ברימוטיקונטרול (שליטה מרחוק). תפקידו של מפקד בשדה ממלא את כל זמנו ומחייב אותו לעסוק כליכולו בארגון הכוח ואימונו על

מנת לשפר באופן מתמיד את יעילותו המבצעית. מומלץ למנות, ללא שהות, מפקד כוחות בשדה עם מפקדה מחוץ למרכזי האוכלוסייה, כמו תל-אביב.

3. הקמת צבא מ"אפס" היא משימה קשה, במקרה הטוב.

כוחות מחץ למבצעים מיוחדים. כמו כן הפעילה החזית סיוע הנדסי ושירותים לוגיסטיים, כמו הספקה והובלה שהיו חיוניים לפריצת דרך בורמה ושבירת המצור על ירושלים.

הצלחתה והישגיה של חזית ירושלים הייתה מהשיקולים המרכזיים להצעתו של יגאל ידין, ראש אגף המבצעים במטכ"ל. הצעתו הייתה להקים ארבע מפקדות חזית שינהלו את המלחמה בגזרות השונות, בתקופת ההפוגה הראשונה, כדרך ביניים בין המטכ"ל לחטיבות. בעת ההיא כבר היו תריסר חטיבות, ומוטת השליטה של המטכ"ל הפכה לכמעט בלתי אפשרית. בהמשך הוחלט על הקמת מסגרות על-חטיבתיות ארעיות לצורך ניהול המבצעים: "דני", "ברוש" ו"דקל" בתקופת קרבות "עשרת הימים" (סדרת הקרבות שהתקיימה בין התאריכים 8-18 ביולי 1948, בין ההפוגה הראשונה להפוגה השנייה). בפיקוד על מבצע "דני" ניתן לראות המשך ישיר לחזית ירושלים, אלא שהפעם המפקד היה יגאל אלון, סגנו. היעד נשאר ירושלים והדרך אליה, עם חלק מהכוחות ואותה המפקדה. הפעם נוספו כוחות מחילות שונים, שהתאפשר להקצותם עם גידולו של צה"ל והתפתחותו – בעיקר ארטילריה. הישגי השלב הראשון של מבצע "דני" כללו את כיבוש הערים הערביות לוד ורמלה, והרחקת איום הלגיון הירדני ממרכז העורף האסטרטגי של המדינה בגוש דן. הישגים אלה הצדיקו את הפעולה במסגרת שהייתה למעשה אוגדה משימתית. כבר במערכה זו מצא לנכון יגאל אלון להצביע על מורשתו של מרכוס, כאשר קרא לחלק השני של מבצע "דני" מבצע "מיקי", על שמו.

לצה"ל תוך ניצול יתרונותיו ונטרול יתרונות האויב.

בנוסף להשפעת מורשתו של מרכוס על הפעלת כוחו של צה"ל במלחמת העצמאות, ניתן לראות את השפעת מורשתו על בניין הכוח של צה"ל בעיקר בתחומי הארגון, תורת הלחימה, עבודת המטה וההדרכה.

בשנת 1949 עסק בן-גוריון בתכנון בניין הכוח של צה"ל שלאחר מלחמת העצמאות. במערכת שיקוליו ובגיבוש מסקנותיו הסופיות הסתייע בן-גוריון בתוכניות המטכ"ל, שנערכו על-פי דרישתו, ובעיקר בשלוש התוכניות שנערכו על-ידי ישראל בר, פרד האריס (גרונד) ושלוש עשר. כמו כן נעזר בחוות דעתו של הגנרל האמריקאי ג'ון הילדרינג ששהה אותה עת בארץ, ובא להתרשם במה יוכל לעזור להשלמת המפעל בו התחיל פקודו לשעבר. ממנו הושפע בן-גוריון בקביעת היקף הצבא הסדיר (25,000–30,000 איש), היקף כוחות המילואים (מעל 150,000 איש) ואורך תקופת השירות.

במהלך ההפוגה הראשונה, בוטלה חזית ירושלים ונקבעה מחדש חלוקת המרחב לגזרות עצמאיות

בשלהי שנת 1949 מונה, כאמור, חיים לסקוב (מפקד קורס הממ"ים הנ"ל) לראש אה"ד (אגף ההדרכה במטכ"ל). הוטל עליו לגבש דפוסי אימונים ואת תורת הלחימה של צה"ל. במסגרת זו פתח את קורס המג"דים הראשון, עבור חניכים שרובם לא השתתפו בשום קורס מאז קורס מפקדי המחלקות של ה"הגנה". מטבע הדברים הקורס לא עסק בדרגים שמעל הפלוגה ולא כלל את הלקחים הרבים שהופקו במהלך מלחמת העצמאות. עם הקמת קורס המג"דים, התברר שכתביו של מרכוס היו בבחינת אוצר יקר מפז, והפכו למערכי השיעור הבסיסיים עבור הקורסים לקצונה הבכירה של צה"ל ב-15 השנים הראשונות לקיומו, עד אשר פרסם מה"ד את ספרי היסוד **עבודת מטה ותורת הקרב** בראשית שנות ה-60.¹⁵

קורס המג"דים היה באותה תקופה בית היוצר לגיבוש תורת הלחימה של צה"ל לאחר מלחמת העצמאות. נעשה בו מאמץ לשלב את ניסיון הפלמ"ח, ה"הגנה" והבריגדה, להפיק את לקחי מלחמת העצמאות ולבנות תורה חדשה. כל זאת על בסיס העבודה של מרכוס אשר השכיל להתאים את התו"ל הזר לתנאי צה"ל והארץ.

באווירה של אתגר הפך הקורס לכור ההיתוך, שממנו נוצר השלד הפיקודי של צה"ל.

גם לאחר הקמת פו"ם (המכללה לפיקוד ומטה) בשנת 1954 המשיך החומר שכתב מרכוס לשמש את החניכים. מפקד המכללה הראשון, אהרון יריב, הכיר את מרכוס היטב מהתקופה בה התלווה אליו בביקורו הראשון בארץ ומפגישות שקיים עימו לאחר מכן. הוא דאג לכך שספריית פו"ם תוכל לנפק לכל חניך את החומר של מרכוס בתחומי תורת הלחימה, עבודת המטה וההדרכה הצבאית, ואף הנציח את מורשתו על-ידי קריאת ספריית פו"ם על שמו ופסל קטן בדמותו של מרכוס שהיה מצוי בספרייה עד שלהי שנות השמונים כאשר שונה שמה.

העזרות למאמר הזה מתפרסמות באתר הוצאת מערכות.

בעת ההיא מח"טים ומג"דים ניהלו את הקרב ממפקדות מרוחקות משדה הקרב, ולכן מיקום ממרחק כה קרוב לקרב היה יוצא דופן ביותר

התפתחותו הטבעית של צה"ל וגידולו חייבה להקים את החזיתות. כבר בראשית חודש אוגוסט נקבעו קווי יסוד למסגרות אלו ותקנים למפקדות.

אלון התמנה למפקד חזית הדרום, ובנה את מפקדתו על בסיס קציני המטה שליוו אותו מחזית ירושלים וממבצע "דני". זאת תוך שהוא קובע את מבנה מפקדת החזית במבנה המשולש כפי שלמד ממרכוס במבצעי העבר: מפקדה עיקרית בגדרה, קרמית ברוחמה וחפ"ק המבוסס על ג'יפ המפקד.

הישגי החזית במבצע "יואב" וכיבוש באר שבע הביאו (כמו בכל מפקדת דיביזיה במלחמת העולם השנייה), להעתקת המפקדה העיקרית לבאר שבע והקרמית לחלוצה. בשלב השני של מבצע "חורב" הועברה המפקדה הקרמית לצאלים. תוצאות אלה הדגישו את אלמנט התנועה בדילוג המפקדות בעקבות הכוחות הלוחמים, כפי שמקובל בדיביזיות בצבאות זרים. גם מבחינת תפיסת ההפעלה וניהול המבצעים "יואב" ו"חורב" הייתה התבססות על העקרונות שהנחיל מרכוס: החיפוש אחר נקודות התורפה במערכי האויב, ופעולות איגוף וכיתור כפי שהתאימו

